

Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár

V. WINDISCH ÉVA

1.

1820. október 27-én Miller Jakab Ferdinánd, a Széchényi Könyvtár első őrje, 1812 óta a Nemzeti Múzeum igazgatója, feldúlt lelkiállapotról tanúskodó levelet intéz Horvát István könyvtárórhöz. A szégyentől és a fájdalomtól szólni sem bírt tegnap — írja Miller. Bárcsak holnap fel sem kellene kelnie! Ha valaki látná, mennyit szenved, legalább családján sajnálkoznék. Holott a könyvtár állománya teljes és megfelel a katalógusoknak, sőt, másodpéldányokért szerzett nagyértékű könyvek és kéziratok is gazdagítják.¹

Horvát válaszát nem ismerjük, de fennmaradt egy levele, melyet néhány hét múlva egy barátjához intézett. „Nálunk a Múzeumban minden forrásban vagyunk — írja. — Mi adott erre okot, hosszú volna elbeszélni, s különben is nem papirosra való. A menykő, melly egyébaránt engemet nem is illet, s nem is illethet, Müller Jakab sorsába tsapott. A Palatinus szemei kinyíltak, s minden világosságban vagyunk, a'mit régi homály fődött... Azonban haec sub rosa dicta sumo.”²

A kérdést valóban mindvégig bizalmasan kezelték. A fennmaradt iratokból mégis kibontakoznak előttünk egy különös, kényes fegyelmi ügy körvonalai.

Az ekkor 71 éves Miller igazgató ellen, aki kétségkívül hatalmas eredményeket ért el a Múzeum megszervezése, az anyagi alapok megteremtése terén, a húszas évek legelején több vonatkozásban is felmerült a gondjaira bízott tárgyak s a kezén megforduló pénzösszegek hűtlen kezelésének vádja.³ A Múzeumnak adományozott soproni Széchényi-könyvtár duplumainak Miller által engedély nélkül és áron alul történő eladásából származó 1819-es bonyodalmak⁴ a könyvtárban tapasztalható egyéb visszaélésekre hívják fel a nádor figyelmét. Hosszas halogatás után Miller kénytelen bevallani az őt magához rendelő nádornak, hogy a gondjaira bízott gyűjteményekről — néhány nappal előbb tett ellenkező értelmű nyilatkozatával ellentétben — nem készülnek szabályszerű gyarapodási naplók. A helyzet tisztázására a nádor két utasítást bocsát ki: elrendeli, hogy az egyes gyűjtemények őrjei pontosan tartsák nyilván az új szerzeményeket; s egyben elrendeli a három gyűjtemény anyagának leltározását. A leltározás indokát a nádor a nagymérvű gyarapodásban s a további katalóguskötetek elkészítésének szükségességében jelöli meg;

a leltározás ellenőrző célzatát azonban mutatja az, hogy nem egyedül a múzeumiakat bízzák meg elvégzésével: ők csak részt vesznek majd az egyetemi tanárokból és *Schwartner* Márton egyetemi könyvtárórból létesített leltározó bizottság munkájában.⁵ 1821 nyarára elkészül a természet-tudományi gyűjtemény leltára. Mielőtt azonban a könyvtár leltározásához hozzáfognának, ez év április 15-én a nádor meglepetésszerűen bezáratja a könyvtár helyiségeit, az igazgató és az ör birtokában lévő kulcsokat pedig a nádori irodán helyezteti letétbe.⁶

Mint az előljáróban idézett két levélből látható: mind a nádor, mind *Horvát* István már az elmúlt év októberében arra a meggyőződésre jutott, hogy *Miller* — visszaélve hivatali helyzetével — a rábízott gyűjtemény anyagának egy részét elidegenítette. A helyzet pontosabb felmérésére azonban csak hónapok múlva, a bezáratást követő napokban történik kísérlet. 1821 áprilisában *Ivanics* Zsigmond pesti könyvkereskedő — feltehetőleg nádori utasításra — két jegyzéket készít.⁷ Az „A” jegyzék azon könyvek és kéziratok még *Ivanics* birtokában lévő részének címét tartalmazza, amelyeket a kereskedő *Millertől* vett át, s amelyekért neki — mint írja — cserébe magánkönyvtára részére a „B” jegyzékben felsorolt műveket engedte át.

Az „A” jegyzék hat csoportban sorolja fel a műveket. Az első csoport 110 nyomtatott mű, melyekből *Miller Széchényi* pecsétjét kivakarta, és a vakarás nyomait ráragasztott papírral, vagy az „Ex Bibliotheca Nobilis Familiae Miller de Brassó” szöveg beírásával takarta le. Egyeseken el sem tüntette a vakarás nyomait; másokban a pecsétet sértetlenül hagyta, s *Ivanicsot* utasította, hogy végezze el maga a pecsét eltávolítását. A 110 mű — egy része kolligátumból kiszakított kis kötet — nagyobbára XVII—XVIII. századi magyarországi vagy magyar vonatkozású nyomtatvány. Vannak közöttük jelentéktelen aprónyomtatványok s értékes külföldi hungarikák vagy magyar szempontból érdekes művek: *Boissard* 1596. évi munkája a török szultánokról, a *Das bedrängte Dacia* 1666. évi nürnbergi kiadása, a *Bethlen* Miklósnak tulajdonított francia emlékirat 1736. évi első, amsterdami kiadása. A második csoport 16, *Széchényi* pecsétjétől hasonlóképpen megfosztott kézirat címét tartalmazza; ezek között szerepel *Berzeviczy Gergely De conditione et indole rusticorum* című, 1802-es művének autográf kézírata, több *Kovachich*-kézirat, *Koppi* Károly jegyzetei, *Zrínyi Áfium*-a két másolatban is. A harmadik csoport *Széchényi* gyűjteményéből származó 21 — főleg XVIII. századi — képet és metszetet sorol fel. A negyedik csoportba tartoznak azok a könyvek és kéziratok, melyeket *Miller* múzeumi pecsét kivakart nyomaival vagy teljesen pecsételetlenül adott át — nagyrészt XVIII. századi apróságok. Az ötödik tétel 40 ásvány, nagyobbára sérült állapotban; a hatodik csoport *Miller* által kiadott munkák 62 példánya, s az *Acta Musei* I. kötetének 5 példánya.⁸

A jegyzékben felsorolt könyvek és kéziratok nyilván a legkevésbé érdekes anyagot tartalmazzák: azt, amit *Ivanics*tól 5—6 év leforgása alatt sem vitt el senki. Az „A” jegyzékből nyert adatokat a néhány nappal később készült „B” jegyzék bevezető sorai egészítik ki. Ez a jegyzék 55 klasszikus művet sorol fel — *Ivanics* állítása szerint nagyrészt e művek

legjobb kiadásait — 911 ezüst forint értékben. E könyveket *Miller* kapta *Ivanicstól*, részben az „A” jegyzékben felsorolt művekért, részben *Horvát* István, az akkor nemrég kinevezett könyvtárőr — az ügylet időpontját tehát 1815-re vagy 1816-ra tehetjük — fizetett érték 1000 forintot bécsi értékben. Cserébe *Millertől* az igazgató állítása szerint annak saját könyvtárából, a valóságban ugyancsak *Széchényi* könyvtárából származó műveket kapott, a már ismert módszer szerint eltüntetett pecsétekkel; egyes kötetekbe *Miller* sajátkezűleg írta be a pecsét helyére, hogy *Spielenberg* Pál ügyvéd és lapszerkesztő özvegyétől vette 1814-ben, úgyhogy *Horvát* évekig nem is sejtett semmit.⁹

A két jegyzék elkészülte után néhány héttel maga *Horvát* fordul felterjesztésével a nádorhoz, részben hogy a leltározásra vonatkozólag részletes utasításokat kérjen, részben hogy tisztázza a kényes helyzetet, melybe *Miller* miatt került, s egyben segítségére legyen a nádornak a kusza ügy kibonyolításában. *Horvát* az utolsó években megbizonyosodott arról, amit már régebben sejtett: hogy az igazgató könyvek ezreit vitte át magánkönyvtárába vagy bocsátotta áruba; s amikor nemrégén feltűntek neki a *Millertől* vett könyvek leragasztott pecsétjei, *Miller* maga sem tagadta eljárását. *Miller* szokása az volt, hogy, ha olyan könyvet küldtek be ajándékba, amely a könyvtárban már megvolt, a *Széchényi*-féle példányt eladta. Elvben a másodpéldányokat sohasem cserélték el, s ezeknek mind meg kellene lenniök a könyvtárban.

A leltározás — a könyvtárban uralkodó rendetlenség folytán — végtelenül nehéz feladat, folytatja *Horvát* felterjesztését. Ahhoz, hogy megállapíthassák, mely könyvek hiányoznak a könyvtárból, a nyomtatott katalógusokon kívül használniok kellene a tervbevett harmadik Supplementum-kötet kéziratát, melyet a könyvtárosok „szerencsére idejében biztonságba helyeztek”; a soproni könyvtár katalógusát, melyen időközben *Miller* bizonyos javításokat végzett; a nagyobb gyűjtemények átvételekor készített jegyzékeket, s végül a kisebb ajándékokról készített naplókönyvet, melyről most *Miller* azt állítja, hogy sohasem létezett, de melyet ő saját szemével látott.¹⁰ *Horvát* utasítást kér arra vonatkozólag: vajon a leltározás csak meglevő anyag számbavételére szorítkozzék-e, vagy kiterjeszkedjék a hiányok megállapítására is, s javaslatot tesz a készítendő jegyzékekre és katalógusokra vonatkozólag. Kijelenti azonban, hogy a leltárba vett anyagért csak akkor vállalhat felelősséget, ha a könyvtár kulcsainak másodpéldánya nem marad az igazgató birtokában. Egyébként *Horvát* elismeri *Miller* érdemeit a Múzeum fejlesztése terén s kijelenti: bár megjegyzései megtételére hivatali esküje értelmében kötelezve érezte magát, mégis — hogy a *Millerrel* szemben való igazságtalanság vádját és látszatát magáról elhárítsa —, arra kéri a nádort, látogassa meg egyszer *Miller* távollétében a könyvtárat, s győződjék meg saját szemével a gyűjtemény jelenlegi helyzetéről.¹¹

Ez az ellenőrző látogatás néhány héttel *Horvát* javaslata után meg is történik. A nádor saját szemével láthatja a kivakart *Széchényi*-féle pecsétet, átütve „Museum Nationale Hungaricum” feliratú pecséttel, vagy átragasztva *Miller* címeres exlibrisével; az üresen maradt könyvtokokat, melyek tartalma eltűnt; a rendetlenül kezelt, *Miller* által ré-

szekre darabolt kéziratcolligátumokat.¹² Meghallgatja nyilván *Horvát* további információit is: hogy Millert már a könyvtár első írnoka, *Petrovics* Ignác gyanúba fogta, „hogy elhordja kéz alatt a könyveket”, mint-hogy „minduntalan más és más helyet ada” nekik, mikor azonban felszólalt, „tébolyodottság ürügye alatt elmozdították a könyvtár mellől”. *Horvát* saját nyomasztó helyzetéről is szolgálhat adatokkal: *Miller* üzelmei által „a legkedvetlenebb helyzetben sinlődtem: — mint később írja — mert ma p. o. be írtam a Bővülés lajstromba Amade Antal Grófnak egy igen ritka ajándékát, megjeleltem, helyt adtam neki: másnap beleszeretvén e nagyritkaságba az Igazgató, azt fölvitte saját könyvtárába. Többször tapasztalván illyeket, fölhagytam minden beírással, mint hogy beírásaim ellenem fegyvert nyújthatnának, én pedig nem teheték róla, hogy a könyvek százanként elvesztek vagy eladattak. Ilyenek történtek, a mennyire tudom, más osztályokban is.”¹³ Eimondhatta, hogy olyan könyveknek, melyeket egyetemi hallgató korában maga használt a könyvtárban, azóta nyomuk veszett; s hogy *Tibolth*, *Széchényi* Ferenc titkárja keserűen panaszkodott neki, hogy gyakran 600 és még több könyv, melyet *Széchényi* Cenkről küldött a gyűjtemény kiegészítésére, állítólag soha nem érkezett meg a Múzeumba, úgy, hogy *Széchényi* a békesség kedvéért másodszer is megszerezte és elküldte őket.¹⁴

A látogatás után a nádor szigorú hangú leiratban közölte *Miller*rel tapasztalatait. Felszólította, hogy a könyvtár — április óta úgy látszik neki visszaadott — kulcsait helyezze el a nádori irodán, megtiltva, hogy a könyvtárba az őr vagy az adjunktus kísérete nélkül belépjen. Egyben kijelentette, hogy a leltározás során kiderülő minden hiányért őt teszi felelőssé.¹⁵

E súlyos és nagyjából bebizonyítotttnak vett gyanúval terhelten *Miller* a nádor elnézéséből, a botrány elkerülése érdekében élete hátralévő két évében is betöltötte a Múzeum igazgatói állását. Bűnösségét amúgy is csak a leltározás eredménye tehetette kétségtelenné; ez pedig az anyag rendezetlensége, az eddig nyilvántartásba nem vett művek nagy száma, személyzeti és fűtési nehézségek folytán a nádor minden sürgetése, *Horvát* és a leltározó bizottság elnökeként vele együtt működő *Schedius* Lajos szorgalma ellenére is elég lassan haladt.¹⁶ Ami a könyvtár nagymérvű megcsonkításán kívül *Miller* rovásán van ezekben az években, szinte eltörpül a könyvtár központi kérdése mellett; jóllehet önmagában tekintve mindegyik úgy súlyos és becsületbevágó: 280 forint tartozás egy múzeumi kiadvány előfizetési díjaiból; aranytartalmú ásványok eltűnése a természettudományi gyűjteményből; 2338 forintos hátralék a könyvtár 1805. évi Temesvárra költözésének előlegként felvett költségeiből; további 475 forint adósság átvett, de ki nem fizetett viaszgyertyák ára fejében.¹⁷ *Miller* mindezekben a kérdésekben a halogatás álláspontjára helyezkedett; többnyire nem is válaszolt a nádor sürgető leirataira, míg más kérdésekben — így a múzeumi Actá-k II. kötetének s a régiséggyűjtemény általa készített katalógusának kiadása, a megürült állások betöltése ügyében változatlanul tovább folytatta a hivatalos levelezést.¹⁸ Minthogy azonban a nádor most már állandó gyanakvással szemlélte tevékenységét, és javaslatait többnyire elutasította,

jelentéseit megbírálta, *Miller* teljesen elkedvetlenedett, s ahelyett hogy bűnösségét az ellene felhozott vádakban elismerte, vagy hitelt érdemlően megcáfolta volna, leveleiben, felterjesztéseiben állandóan panaszkodott az őt érő méltatlan bánásmódról, vélt sérelmeit hol ellenségei üldözésére, hol alacsony származására vezetve vissza, hol arra, hogy tudományos érdemeit vonják kétségbe, amiért sohasem igyekezett a dívatos tudományos irányzatokat követni.¹⁹ Kínos helyzetéből, a feje fölött összecsapni készülő hullámokból a halál menti meg 1823 novemberében. Megbántottságának, békétlen halálának ad kifejezést nyilván sajátmaga által készített sírfelirata: „... parum sibi, sed Deo, Regi et Patriae fidelis, nec inutilis vixit... in senectute pro praemio persecutionem tulit. Non tam morbo, quam animi moerore confectus... occubuit.”²⁰

Miller halálakor a nádor kísérletet tesz, hogy a könyvtárból elidegenített, s feltehetőleg legalább részben *Miller* magánkönyvtárában elhelyezett könyveket visszaszerezze. Utasítja titkárát, hogy *Miller* végrendelete végrehajtójával egyetértésben írja össze a *Miller* lakásán levő és a Múzeumot illető tárgyakat, s azonnal adja is át őket a Múzeum illetékes gyűjteményeinek. *Miller* magánkönyvtárában valószínűleg szintén található a Széchényi Könyvtárat illető könyvek, melyeket a megboldogult olvasás vagy összevetés céljából vehetett magához s ideiglenesen saját könyvei között helyezhetett el — írja a nádor tapintatosan — ezért a magánkönyvtárát egyelőre biztonságosan zárják el.²¹

A nádor utasításának teljesítése azonban nem hozza meg a várt eredményt. *Miller* lakásán elsősorban nagymennyiségű iratanyagot találnak: a könyvtár és Múzeum hivatalos irományait, hivatalos levelezéseket, *Miller* magánlevelezéseit és kézirateit. Találnak a könyvtári állomány számbavételének szempontjából jelentős különféle gyarapodási kimutatásokat, könyvjegyzékeket is; s megkerül az ajándékok *Miller* által néhány éve elveszettnek kijelentett naplója. A könyvtárat illető könyvek és kéziratok száma és jelentősége azonban csekély: öt kötet *Miller* saját, a Múzeumnak átadott kézirateiból, egy szabályszerűen kikölcsozött *Corpus Juris*, egy német kézirat s négy XVIII. századi jelentéktelen hivatalos irat, amelyek mint új szerzemények voltak még az igazgató lakásán. *Miller* magánkönyvtárát néhány héttel később vizsgálja felül *Horvát* és a nádori iroda titkára, — végrendelet s így végrendeleti végrehajtó nem lévén, az özvegy egyetértésével. Itt tizenöt művet találnak, mely a Széchényi Könyvtárat illeti: nagyrészt mindennapi használatra szolgáló könyveket: két atlaszt, sematizmusokat, kalendáriumokat, Pest lakosainak címjegyzékét, végül három XVI. századi külföldi nyomtatványt. A könyvek mögött — mintegy elrejtve — egy múzeumi és könyvtári vonatkozású leveleket tartalmazó iratcsomót is találnak, melyet a megfelelő iratsorozatokhoz csatolnak. Feltűnik a magánkönyvtár kicsinysege — mindössze egy szekrényre való —, az örök tudta szerint *Miller* azelőtt jelentős magánkönyvtárral rendelkezett. Az özvegy kijelenti, hogy férje könyvtára egy részét a Széchényi Könyvtárnak ajándékozta, másik részét 1822 októberében eladta, hogy a már említett viaszgyertyák után fennálló adósságát kifizethesse. A nádor részletesen intézkedik a hivatalos

írományok rendezésére vonatkozólag; az anyagi természetű iratokat át-
nézeti az országos pénztár megbizottjával, s utasítást ad a könyvek eset-
leges eladására, kölcsönzésekre, adományokra vonatkozó iratok felkül-
désére.²²

Miller azonban — ha bűnös volt — az árulkodó jeleket a lehetősé-
gig eltüntette. Annak, hogy az irattári anyag alapján sikerült volna tisztá-
zni *Miller* visszaéléseinek természetét és mértékét, nincsen nyoma.²³
Miller halálával a kérdés további bolygatása amúgyis céltalannak lát-
szott. A leltározás szempontjai is átalakultak az évek során: az eredeti
cél a *Miller* által okozott hiányok felfedése volt, minthogy azonban a ka-
talogusok összevetése az anyaggal túlságosan bonyolult és kevés munka-
erővel úgyszólván megoldhatatlan feladatnak bizonyult, *Horvát* 1823-
ban rátért a könyvanyag új felvételére (a reinventatióról az inventa-
tióra), azzal a szándékkal, hogy az elkészülő leltár és a katalogusok egy-
bevetésével állapítsa majd meg a hiányokat.²⁴ A bekötött könyvek katalo-
gusa 1827-re készül el,²⁵ az összevetés azonban már nem történik meg.
Mind a nádor, mind *Horvát* így is meg volt győződve *Miller* bűnösségé-
ről, amint ezt egy-egy elejtett megjegyzésük évtizedekkel később is el-
árulja, bár eljárásának részleteivel, úgy látszik, nem voltak tisztában.²⁶
Az ő halálukkal azután feledésbe merült a bizalmasan kezelt ügy em-
léke is.

2.

Mielőtt e 140 éves fegyelmi ügyben az ítéletet kimondanánk: kísé-
reljünk meg behatolni *Miller* eljárásának még kibogozható részleteibe. Az
eddig elmondottak nagy része, s *Miller* más vonatkozásban is kitűnt meg-
bízhatatlansága alapján hajlandók lennénk Millert elmarasztalni: hogy
anyagi nehézségein könnyítsen, meglopta, áruba bocsátotta a nemzet rá-
bizott kincseit. Vannak azonban az eddig elmondottakban is olyan moz-
zanatok, melyek ezt az ítéletet legalább is megtámadhatóvá teszik. A leg-
fontosabb ezek közül *Miller* bevezetőben említett védekezése: hogy
tudniillik nem megcsonkította, hanem éppen fordítva, csere útján szer-
zett értékes művekkel gazdagította a könyvtárat. Ha az igazsághoz kö-
zelebb akarunk jutni, nem érhetjük be a kortársak némelykor talán túl-
zottan vádaskodó nyilatkozataival, hanem ellenőriznünk kell *Miller* vé-
dekezését a ránkmaradt katalogusok és egyéb könyvjegyzékek segítsé-
gével.

Első fogódzóként a könyvanyag számszerű gyarapodásának vagy
csökkenésének vizsgálata kínálkozik. A könyvtár életének első másfél
évtizedéből rendelkezünk is néhány erre vonatkozó adattal. *Miller* 1811.
évi közlése szerint az eredeti *Széchenyi*-gyűjtemény 4115 nyomtatott
kötetből állott (*Miller* az „exemplar”, „volumen” szavakat használja), s
ez a szám szerinte 1811-ig 7730-ra növekedett. A gyarapodás részlet-
adatai: *Széchenyi*től származik további 1192 kötet; vétel, kötelespéldány,
másoktól kapott ajándék: 2017 kötet. Ehhez járul 406 kötetlen állapot-
ban levő, vegyes eredetű mű. A címerekről, térképekről, metszetekről
Miller csak összefoglaló adatokat ad meg: a könyvtár állományához 102

kötet és 28 téka címer tartozik (utóbbiak tartalma 2019 darab), valamint térképek, metszetek 40 tékában.²⁷ A következő összefoglaló adat 1815-ből származik. Ekkor a könyvtár nyomtatott anyagát két nagy csoportra osztja Miller: a magyar vonatkozású nyomtatvány-, kép- és térképanyag száma 7577; a magyar történelem és földrajz illusztrálására szolgáló segédkönyvek, numizmatikai és archeológiai művek száma pedig 2222; együttesen 9799 kötet illetve darab.²⁸ További adatokat *Miller* életéből nem ismerünk.

Miller adatainak ellenőrzése meglepő eredménnyel járt. A *Széchenyi* hungarika-könyvtáráról 1799-ben készült katalógus ugyanis 6328 egy- vagy többkötetes mű leírását tartalmazza, — szemben a *Miller* által megadott 4115 kötettel. A két Supplementum-kötet 2956 és 2708, összesen 5664 műről számol be. Az 1807—1810. évekből pedig csak a *Miller* által vezetett Protocollum patriophilorum és *Széchenyi* ajándékainak egy 1809. évi jegyzéke összesen 1159 mű beérkezéséről tanúskodik; tehát adataink alapján a könyvtár könyvanyagának állományát 1811-ben 13 151 műre kell tennünk — csaknem kétszeresére a *Miller* által megadott 7730 kötetnek.

Hogy 1811 és 1815 között *Miller* milyen mérvű gyarapodást tartott nyilván, ez a nyomtatványok, térképek, metszetek számának összeolvasztása folytán nem állapítható meg egyértelműen. A Protocollum patriophilorum és két *Széchenyi*-féle ajándékjegyzék alapján a gyarapodás ezekben az években 1271 nyomtatott mű; így a könyvtár egész nyomtatott állományát 1815-ben 14 422-re tehetjük, a *Miller*-féle 9799-es számmal szemben, sőt ennél is többre, mert a Protocollum nem látszik teljesnek, s minden jel szerint a *Széchenyi*-féle küldemények jegyzékei sem maradtak meg teljes számban.²⁹

A számszerű adatok vizsgálatánál nem szabad azonban egy körülményről megfeledkeznünk, s ez a kolligátumok és az aprónyomtatványok kérdése. Mind a *Széchenyi*-féle gyűjtemények, mind a többi anyag igen nagy mennyiséget tartalmazott mind a kettőből. A nyomtatott katalógus két pótkötete különösképpen hemzseg a 8—10 lapos alkalmi nyomtatványok, 1—2 lapra terjedő, nyomtatásban kibocsátott rendeletek leírásától. Természetesen nem valamennyi aprónyomtatvány érkezett kolligátumban, a régi könyvanyagban nagy számmal találunk önállóan kezelt füzetkéket is. Ugyanakkor azonban a korszak nagy mértékben hódolt a kolligátum-készítés divatjának, akár a könyvkötés költségeinek csökkentése, akár az összetartozó művek együtt-tartásának igénye folytán. A XIX. század első feléből a *Széchenyi* Könyvtárban nagy bőségben maradtak fenn 2—3, olykor 15—20 tagú kolligátumok. Gyakran 80—100 lapos, vagy még vastkosabb művekből is készítenek kolligátumot. Ha tehát akár azt tételezzük fel, hogy *Miller* az aprónyomtatványokat egyszerűen elhanyagolta a számadatok megadásánál, akár azt, hogy az egyes kolligátumokat csak egy-egy műnek tekintette az összeszámolás alkalmával, — igazolva láthatjuk a katalógusok és a *Miller*-féle adatok közötti eltéréseket. Minthogy a kolligátumok, vagy a *Miller* által aprónyomtatványként kezelt művek számát ma már lehetetlen megállapítanunk, le kell mondanunk arról, hogy a számadatokból vonjunk le következtetést.

seket visszaéléseire vonatkozólag, s egyben arról is, hogy e visszaélések számszerű következményeivel tisztába jöhessünk.

Nyomozásunk folytatásához a Protocollum patriophilorum vaskos, bár csak félig teleírt kötete kínálkozik legalkalmasabbnak. E kötetbe Miller 1803-tól kezdve napról-napra jegyzi be a könyvtárat, később az egész Múzeumot gazdagító adakozók nevét s ajándékaik jegyzékét, — kivéve a nagymennyiségű, külön jegyzékekben szereplő Széchényi-féle adományokat. A napló 1814 utolsó napjaiban egy megkezdett tétellel végleg megszakad. Vezetésének pontossága felől a korábbi évekre vonatkozólag is kételyeket támaszthatunk. Nemcsak hogy teljes tételekre kiterjedő vakarásokkal találkozunk lapjain, de hiánytalannak sem tekinthetjük. Egy irattári adat szerint például 1807-ben csak a Helytartótanács-tól 192 nyomtatvány érkezik a könyvtár részére; ugyanakkor erre az évre a Protocollum a teljes nyomtatvány-gyarapodás számát 168-ban adja meg. Feltűnő az is, hogy a Miller-ügy kipattanása idején s az azt követő években a Horvát István és Kovachich József Miklós adjunktus által vezetett gyarapodásjegyzékek jóval több könyvről számolnak be, mint a Protocollum általában: 1821-ben egy félév alatt 306, 1823—1824-ben ugyancsak 6 hónap alatt 167 a nyomtatvány-gyarapodás száma; míg a Protocollum az 1808-as — egész évi — 448-as kiugró számtól eltekintve a következő évekre 308, 163, 134, 103, 258, s végül 1814-ben csak 73 nyomtatvány címét tartalmazza.

Miller ellen ezeket a számadatokat sem tekinthetjük döntő bizonyítéknak: a Protocollum hiányos vezetése egyszerű hanyagság is lehetett. A Protocollum lapozgatása során azonban további érdekes körülményre válunk figyelmissé. Az adakozók között a legkülönbébb foglalkozású személyek szerepelnek: írók, tudósok, nemesek, főurak, polgárok, egyháziak egyaránt. Természetesnek látszik, hogy a pesti könyvkereskedők neve is gyakran előfordul. Így 1804 és 1810 között Eggenberger hét ízben ajándékoz összesen 56 könyvet; valamennyi a XVIII. század legvégéről, a XIX. század elejéről származó nyomtatvány, melyek jó része már a kötelespéldánybeszolgáltatás zökkenői folytán hiányzik a könyvtárból. 1811-ben jelenik meg az ajándékozók sorában Ivanics Zsigmond könyvkereskedő, — ugyanaz az Ivanics, akinek 1821-ben összeállított jegyzékeivel már megismerkedtünk. Ivanics nagylelkű adakozónak látszik: 1811 és 1814 között 16 esetben szerepel a neve, összesen 140 nyomtatvánnyal és 57 kézirattal. A nyomtatványok között sok a XVII. századi, sőt XVI. századiak is vannak, mint például egy 1568-as Sambucus-kiadás; egyes munkák mellett Miller megjegyzi, hogy rendkívül ritka nyomtatvánnyal van dolgunk. A kéziratok között szintén vannak XVII. századiak. Ivanics szinte érthetetlen bőkezűségét, mellyel raktára legértékesebb darabjait adományozta a könyvtárnak, megmagyarázzák az egyes tételek felsorolásai elé írott kis formulák. Az esetek többségében arról van szó, hogy Ivanics „donavit”, „obtulit”, „tulit” bizonyos műveket. 1812-ben azonban három esetben is beírja Miller egy-egy értékesebb szállítmány élére: „pro duplicatis libris”, vagy: „per commutationem”, vagy „pro superfluis duplicatis exemplaribus” kapta ezeket a könyveket, kéziratosakat a könyvtár Ivanicstól.

Úgy látszik tehát, hogy *Miller* 1820-ban leírt védekezése megfelel a valóságnak. A *Protocollum* még *Miller* lelepleződése előtt keletkezett, s ebben a vonatkozásban hitelesnek tekinthető. A könyvtár állományának értékesebbé tételére irányuló cserékről *Miller* 1819 után — valószínűleg már védekezési céllal — összefoglaló jegyzéket is készített. A jegyzék: „*Elenchus librorum, qui per Directorem Bibliothecae Széchényianae cambio accesserunt*” 780 nyomtatvány és 70 kötet kézirat címét tartalmazza.³⁰ A jegyzék nem teljes: nem foglalja magában azokat a műveket, melyeket *Miller* a *Protocollum* tanúsága szerint cserélt *Ivanicstól*, viszont részben tartalmazza azoknak a klasszikus kiadványoknak címét, melyeket *Ivanics* az 1821-ben készült „B” jegyzék szerint *Miller*-nek magánkönyvtára részére szállított. A jegyzékben foglalt XVI—XIX. századi művek között igen kevés a hungarikum. A XVIII. századi munkák zömmel külföldi szerzők statisztikai, földrajzi, politikai művei, de bőven szerepelnek közöttük államtudományi, közjogi, pénzügyi, társadalmi kérdésekkel foglalkozó munkák és röpiratok is. A XVI—XVII. századi kiadványok a korszak tudományosságának hasonló ágait ölelik fel: megvannak közöttük *Erasmus*, *Justus Lipsius*, *Grotius*, *Guiccardini*, *Puffendorf* főbb művei, az *Elzevirek* respublikái. Néhány antik szerző műve, könyvtárkatalógusok, s néhány könyvritkaság — mint egy 1555-ös amsterdami *Ptolomaius*-kiadás — egészítik ki a jegyzéket. A kéziratok nagyrészt egykorúak vagy közel egykorúak, legjelentősebb *Bessenyei György* néhány kézirata. A 70 kötetből 34 *Miller* saját műveinek és másolatainak gyűjteménye.

E jegyzékek tanulmányozása néhány tisztázatlan részletkérdésre hívja fel figyelmünket. Az egyik probléma: miért látta szükségesnek *Miller*, hogy a magyar vonatkozású művek könyvtárát nemzetközi érdekű, az Egyetemi Könyvtárban — ha esetleg más kiadásban — részben meglévő anyaggal bővítse, amikor ennek szükségességét, úgy látszik, egyébként sohasem hangoztatta. A másik kérdés: hogyan lehetséges az, hogy az *Ivanics* határozott állítása szerint *Miller* magánkönyvtára részére szállított könyvekkel a Széchényi Könyvtár részére cserélt könyvek jegyzékében találkozunk? S végül érintenünk kell egy már említett problematikus részletet: hogyan lehetséges az, hogy a könyvtárat ellenőrző nádor a könyvtárban talál meg olyan könyveket, melyekben Széchényi pecsétjét *Miller* exlibrise váltotta fel? E kérdések csak akkor oldódnak meg, ha állást tudunk foglalni abban a tekintetben, vajon *Miller*-ben a könyvtárát szabálytalan utakon gyarapító főigazgatót, vagy a könyvtárát saját céljai érdekében megdézsmáló, hűtlen tisztviselőt kell-e látnunk.

Mielőtt e kérdésekre válaszolni próbálnánk, a tanúk még egy csoportját kell megkérdeznünk: magukat a könyveket. Abból a két körülményből ugyanis: egyfelől hogy milyen állapotban találjuk ma a könyvtárban Széchényi eredeti gyűjteményét; s másfelől, hogy megvannak-e a csere útján szerzett könyvek ma a Széchényi Könyvtárban, — további következtetéseket vonhatunk le.

Széchényi első, 1799-ben megjelent katalógusának alapján végzett szűrőpróba-szerű vizsgálat eredménye szerint a Széchényi által 1802-ben

adományozott művek egy töredéke — hozzávetőlegesen egy hatoda, egy nyolcada — hiányzik a Széchényi Könyvtárból.³¹ A meglévő munkáknak azonban mintegy harmada-negyede nem Széchényitől származik, hanem későbbi ajándékokból vagy eladóktól: egyesek a Jankovich-gyűjteménnyel érkeztek be, mások Horvát István könyvtárával vagy még később; néhány könyv egyszerűen az első évtizedekben használt múzeumi pecséttel van lebélyegezve. A könyvek egy részében Széchényi pecsétje mellett a múzeumi pecsét is megtalálható; exlibris csak igen kevésben. Vakarás, rongálás nyomaival ezekben a kötetekben nem találkoztunk. Nyers számítással tehát az eredeti gyűjtemény egy harmadát tekinthetjük elveszettnek, — anélkül természetesen, hogy a 150 év alatt létrejött teljes hiányt Miller számlájára írhatnánk.

Kedvezőbb számszerű eredményre jutunk a Miller által cserében szerzett könyvek jegyzékeinek — az Elenchus és a „B” jegyzék — és a könyvtár mai állományának összevetésével: itt egy ötöd-egy hatod a hiány. Az ezekben a művekben található proveniencia-adatok azonban rendkívül zavaros képet nyújtanak. Az a körülmény, hogy a könyvek egy részében — elsősorban a klasszikus művekben — Miller megjegyzéseit olvashatjuk a kiadás értékéről, az Ivanicstól való beszerzés időpontjáról s a könyv áráról — önmagában véve még nem feltűnő. Az érdekes az, hogy a cserélt könyvek provenenciájának jelzése a legkülönbözőbb változatokat tünteti fel. Egy részükben — mintegy egy harmadukban — Miller címeres exlibrisével találkozunk;³² egyesekben a leáztatott exlibris helyével;³³ másokban félig levakart exlibrissel, s ezáltal elrongyolt címlappal.³⁴ Többségükben az exlibrisen kívül a Széchényi-gyűjtemény³⁵ vagy a Múzeum pecsétjét³⁶ is megtaláljuk. Vannak olyan kötetek is, melyekben csak e pecsétek valamelyike van meg;³⁷ s végül van néhány könyv, amely megvan ugyan a könyvtárban, de mint későbbi szerzemény: például két antik szerző műve Sándor Móric gyűjteményéből érkezett be a könyvtárba a XIX. század második felében,³⁸ mások a Jankovich-gyűjteményből származnak. Egyes kötetekből az előzéklapnak valószínűleg Miller megjegyzéseit tartalmazott része ki van vágva.³⁹

E bonyolult, a kapkodás nyomait eláruló eljárás ismét kétséget ébreszt bennünk Miller jóhiszeműsége felől, melyet pedig a cserélt könyvek nagy részének a Széchényi Könyvtár birtokában léte bizonyítani látszott. Több adat azonban nem lévén kezünk között: most már Miller jellemének, eljárása feltehető indítékainak vizsgálatával kell választ keresnünk kérdéseinkre, megkísérelve egyben eljárása rekonstruálását.

3.

Millert művei, kortársainak nyilatkozatai s egész pályája közepszerűen tehetséges, de rendkívül szorgalmas, becsvágyó embernek mutatják be. Képzettsége sokoldalú, de felületes. A felvilágosodott kor szellemi embereinek azon csoportjához tartozik, akik nem elmélyült alkotó munkára éreznek hivatottságot, hanem inkább — mai szemmel nézve — egyfajta publicisztikai és népszerű irányú tevékenységre. Bécsi tar-

tózkodása alatt *Miller* belebetegszik a túlfeszített, mohó tanulásba, — ugyanakkor a könyvtári alkalmaztatása előtti évtizedekben csak kisterjedelmű történeti, könyvészeti, természettudományos cikkek, alkalmi nyomtatványok, politikai és népjóléti röpiratok — utóbbiak a selyemtermesztésről és a tűzvédelemről — látnak tőle napvilágot. „Vidéki az igazi magyar literatúrában” — írja róla *Horvát István* a század elején.

Az öreg, beteges ember a könyvtár, majd a Múzeum élén becsvágyának és szervezői készségének megfelelő alkalmaztatást talál, s fiatalos energiával lát hozzá a szervezéshez, tervezéshez. A nádor támogatásával ő alkotja meg a három gyűjteményt magában foglaló Nemzeti Múzeumot s a fenntartásához szükséges pénzalapot; ő határozza meg az új intézményben folyó munka kereteit és részleteit. Mindezekben a tárgykörökben nagymennyiségű javaslatot és felterjesztést ír, széleskörű levelezést folytat. A Múzeumnál töltött évek során jelentékenyebb publikációkat is bocsát közre: *Széchenyi Pál* és *György érsekek leveleit*, *I. Ferdinánd* és *II. Miksa* utasításait portai követeikhez, a krakkói egyetem magyar hallgatóinak jegyzékét, *Pázmány* levelezését. Elkészíti a Múzeum kéziratainak katalógusát, s terjedelmes, kora színvonalán álló tanulmányt csatol hozzá a kéziratok gyűjtésére és felhasználására vonatkozólag.⁴⁰

Sokoldalú, jelentős munkássága során azonban egyre inkább felszínre kerülnek *Miller* emberi, és bizonyos fokig jellembeli gyöngeségei, melyeknek 1780-ban adta eddig legfeltűnőbb tanújelét: saját neve alatt bocsátva közre az akkor Nagyváradon, vele egy városban működő *Révai Miklós Cicero*-fordítását.⁴¹ A könyvtárban az első lelkesültség elmúltával nemcsak hogy munkája aprólékos részleteit érzi terhesnek és hanyagolja — úgy látszik — el;⁴² de arra sem képes, hogy beosztottjaival a munkát megkedveltesse. A Múzeumban napirenden vannak a súrlódások és *Miller* — jogos vagy jogtalan — panaszai a nádorhoz.⁴³ Viszonya az alapító *Széchenyivel* is több ízben elromlik, — elsősorban a gróf nagyvonalúságának köszönhető, hogy sohasem végképp —; *Miller Széchenyi*-hez intézett leveleiből kitűnik, hogy még az alapítás tényét is el kívánta vitatni tőle.⁴⁴ *Miller* és a nádor kapcsolata sem zavartalan: az igazgató önkényes intézkedéseivel, olykor késedelmességével, összeférhetlenségével többször is magára vonja az intézmény főhatóságának rosszalását.⁴⁵ Ugyanakkor *Miller* állandóan úgy érzi, hogy érdemeit nem méltányolják kellőképp; elkedvetlenedve nem egyszer kíván lemondani állásáról, s csak a nádor és *Széchenyi* biztatásai, fizetése felemelése tartják vissza.⁴⁶

Miller önkényes, nem korrekt eljárásainak sorából kiemelkedik — mint láttuk — az 1819-es botrány: a soproni könyvek egy részének engedély nélküli áruba bocsátása. *Miller* valótlan állításokkal igyekszik menteni a nádor előtt eljárását, de hiába: az eddig beléje vetett bizalmat ezzel a lépéssel eljátszotta. Nem sokkal utóbb felelevenített néhány, már-már sikkasztás-számba menő tartozása azután a legkedvezőtlenebb következtetések levonását is megengedi. *Miller* fizetése magasabb volt ugyan, még hozzá lényegesen magasabb, mint a Múzeum többi tisztviselőjéé, — de a viszonyok súlyosak, az árak magasak voltak; s bár *Miller* ritkán

panaszkodik anyagi helyzete miatt, fentiek alapján mégis felmerül a gyanú, hogy szükség esetén minden úton — akár a rábizott könyvek eladogatásával is — igyekezett magán segíteni.

Az eddig elmondottak azonban csak a csereügyletek megtörténtét bizonyítják kétséget kizáró módon, s ezek bizonyos könnyelműsége, felelőtlensége vallanak ugyan, de nem becstelensége. Anyagi előnyről nem járnak, közvetlen indítékuk tehát nem anyagi érdek. Hogy akkor mi: erre *Horvát* István húsz évvel későbbi megjegyzése hívja fel figyelmünket. „Az Igazgató, tagadhatatlan . . . nagy summa tőkepenzéket szerzett az Intézetnek — írja *Horvát*. — Ez okozza, hogy magát mint egy alapítónak tekintette, s önkénye szerént akara tenni mindent, sőt szabadon szeretle el hordani, s néha el is ajándékozni vidékieknek a nemzeti Múzeum kézíratait és könyveit.”⁴⁷ Elajándékozásra vonatkozó adataink nincsenek, — az azonban kétségtelen, hogy *Miller* úgy gyarapította a könyvtárat, mintha sajátja lenne: az általa feleslegesnek ítélt könyvekért — anélkül, hogy erre a nádortól engedélyt kért volna — másokat szerzett, s úgy látszik, olyanokat, melyek kíváncsiságát, érdeklődését leginkább felkeltették. Ezekhez a könyvekhez a könyvtár vétel útján nem juthatott volna hozzá, részben mivel — a könyvtár céljával megegyezően — a nádor csak magyar vonatkozású művek megvételét engedélyezte a későbbi években is; részben mert a vásárlásra fordítható összeg a múzeumi alap gyengesége folytán — egyes ritka esetekben, nagyobb gyűjtemények megvételére fordított kiugró összegektől eltekintve — elenyésző volt.⁴⁸

Magyarázatot igényelne az a körülmény is: miért éppen a *Széchenyi*-féle könyveket idegenítette el *Miller* az utóbb beérkezettek helyett, vállalva a pecsétek eltüntetésével járó kockázatot. Vajon az alapítóval szemben máskor is megnyilvánuló kegyeletlen, sértő magatartásban a csak formálisan nemesi származású *Miller* — apja városi hivatalnok, ő maga egész életében értelmiségi pályán működik — öntudatlan polgári-értelmiségi gőgje fejeződik-e ki a feudális viszonyokat számára megismerésig főúrral szemben — nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy *Széchenyi* rovására saját fontosságát, érdemeit kívánta növelni, egyrészt az értékes ajándékok kieszközlésének látszatával, másrészt saját magának ajándékozóként, úgyszólván második alapítóként való feltüntetésével. Így érthető, hogy egyes, *Széchenyi* gyűjteményéből származó könyveket — bár a pecsétet kivakarta és saját exlibrisével vagy múzeumi pecséttel helyettesítette — nem vitt el, hogy elcseréljen, hanem a könyvtárban hagyott.⁴⁹

A szerzett könyveket azonban, vagy legalább azok egy részét a jelek szerint *Miller* magánkönyvtárában helyezte el. E könyveket mégsem eladásra szánta — legalábbis nem valamennyiöket —, hiszen nagyszámú könyv — a „B” jegyzék nagy része — még évekkel utóbb is birtokában volt, s legvalószínűbbnek az látszik, hogy végrendeletileg akarta őket a könyvtárra hagyni.⁵⁰ Csereakcióit ennek ellenére a legnagyobb titokban igyekezett tartani, nem remélve, hogy a nádor engedélyét megnyerheti az alapító gyűjteményének megcsonkításához. A vonatkozó iratokat — ha voltak egyáltalán — megsemmisítette; a Protocollumot, melyben

a cserére néhány adat található, gondosan magához vette, sőt, 1814 végén vezetését is félben hagyta, hogy a legnagyobb mértékben úgy látszik ekkor lebonyolított ügyleit zavartalanul folytathassa. A nyomtatott katalógus harmadik Supplementum-kötetének kiadását évek során át halogatta, nehogy a hiányok kiderülhessenek.⁵¹ Ugyanakkor az újságokban közzétett gyarapodás-jegyzékekben *Ivanics*ot ajándékozóként szerepeltette,⁵² épp így a Múzeum történetének az *Acta Musei* II. kötete részére készített összefoglalásában.⁵³ Így mikor eljárását igazolnia kellett volna, a legsúlyosabb helyzetbe került, mivel nem tudta dokumentálni, hogy a hiányzó könyvekért más könyveket szerzett.⁵⁴

A felfedeztetéskor így — minden valószínűség szerint — legtanácsosabbnak azt vélte, ha a csere útján szerzett könyveket nem tartja magánál, hanem a könyvtárban helyezi el. Erre is alkalma nyílt az akciói felfedezése és a könyvtár kulcsainak elvétele közötti hónapokban — 1820 októberétől 1821 áprilisáig —, sőt, úgy látszik, ez után az időpont után is visszakapta még egy időre a kulcsokat. Ezekben a hónapokban — mint következtethetjük — *Miller* lázas izgalommal látott hozzá az őt vádoló nyomok eltüntetéséhez: a nála levő könyvek egy részéből kiáztatta vagy legalább felületesen levakarta exlibrisét, s helyükre vagy melléjük *Széchenyi* vagy a Múzeum pecsétjét helyezte el; amikor pedig kifogyott az időből, már el sem távolította saját exlibrisét, csak a pecséteket ütötte be, s az így átalakított könyveket áthordta a Múzeumba — melynek épületében volt egyébként természetbeni lakása is — ahol azután 1821 júniusában a látogatást tevő nádor figyelmessé is vált a proveniencia jelzése terén uralkodó zűrzavarra.

Miller eljárásának egyik része, önkényesen lebonyolított csereakciója ilyen módon — ha kombinációk segítségével hívása útján is — világosan áll előtünk. Az elcserélt és szerzett könyvek teljes számát nem ismerjük. Nem lehetetlen, hogy az *Elenchus*ban utólag összeírt, s az *Ivanics*-féle „B” jegyzékben és a *Protocollumban* felsorolt műveken kívül is szerzett *Miller* csere útján könyveket; a teljes jegyzéket azonban 1820—1821-ben már maga sem tudta összeállítani. Azt a kérdést azonban még mindig feltehetjük: vajon megvolt-e a megnyugtató egyensúly az elidegenített régi és a könyvtárba visszajuttatott új könyvek értéke között? vagy ellenkezőleg: megtartott-e *Miller* az akció során akár pénzt, akár könyveket saját részére?

Az így megfogalmazható vád nem látszik összeférhetetlennek *Miller* nem teljesen egyenes jellemével. Annyit bizonyosan is tudunk, hogy 1822-ben, özvegye vallomása szerint, *Miller* eladta magánkönyvtára egy részét, hogy a már említett viaszgyertyák árát kifizethesse. Ez az adósság, melyet *Miller* tévedése vagy rosszhiszeműsége idézett elő, — mint láttuk — 475 forintot tett ki, *Miller*nek tehát az akkori könyvárak mellett jelentős mennyiségű könyvet kellett eladnia kifizetéséhez, s az eddigiek alapján nagyon is valószínűnek látszik, hogy ezek is a *Széchenyi* Könyvtárát illető könyvek voltak, akár eredetiek, akár csere útján szerettek. Terhelő adat továbbá az eredeti *Széchenyi*-gyűjteményben mutatkozó jelentős hiány, valamint az is, hogy az örök tanúsága szerint *Miller* — halála előtt néhány évvel még nagyterjedelmű — könyvtára

az utolsó években „lassanként eltűnt”.⁵⁵ Horvát István, aki legközelebről figyelhette Miller műveleteit, mint nyilatkozataiból látszik, meg volt győződve bűnösségéről, — amit mindezek alapján csakugyan valószínűnek kell tartanunk.

Miller eljárása nem egyedülálló eset a könyvtárak történetében. Az ezzel foglalkozó régi és új irodalom⁵⁶ a könyvtolvajok két fajtáját különbözteti meg: azokat, akik anyagi okokból, eladásra tulajdonítanak el könyveket, s azokat, akik a könyvek iránti beteges szeretetükben — ezt bibliomániának hívják — minden eszközt megengedhetőnek tartanak egy-egy értékes vagy őket érdeklő könyv megszerzéséhez. A könyvtolvajok évszázados listáján magasállású, egyébként feddhetetlen személyek nevei is szerepelnek; a könyvlopást a társadalom általában enyhébben ítélte meg, mint más értéktárgyak eltulajdonítását. Hogy Miller — közvetlen, már ismertetett indítékaitól eltekintve — egyáltalán eljuthatott addig a pontig, hogy a rábízott gyűjteményt megcsonkítsa: ehhez nemcsak e közszellem részesének kellett lennie, de egyfajta bibliománia áldozatának is: hogy bizonyos, másképp meg nem szerezhető értékes könyveket bírhasson, — Horvát írja róla, hogy „beleszeretett” egy-egy könyvritkaságba — lelkifurdalás nélkül áldozott fel más, számára kevésbé értékesnek tűnő könyveket, sajátjának tekintve azután az új szerzeményeket. Hogy ez az akció — feltehetőleg nem első perctől fogva, s talán csak az őt erkölcsileg úgyis tönkretévő felfedeztetés után — végül pénzszerzési forrássá is vált számára, ezt megérthetjük, ha tudjuk, hogy ebben sem áll egyedül a könyvtártörténetben. A legismertebb könyvtolvajok nem a könyvtárosok közül kerülnek ugyan ki, de természetesen, hogy akadnak közöttük is, hiszen a kísértés — ha belső gátló tényezők nem működnek — az ő számukra a legnagyobb. Pierre de Carcavi, a francia királyi könyvtár Colbert által kinevezett XVII. századi könyvtárosa épp úgy a másodpéldányokkal folytatott pontosan ki nem nyomozható üzelmeket, mint Miller.⁵⁷ Auguste Harmand pedig, Troyes város könyvtárosa a XIX. század közepén — felbátorodva a hírhedt *Libri* üzemeitől, melyeknek szemtanúja volt — minden képzeletet felülmúló módon fosztotta ki a gondjaira bízott könyvtárat, megsemmisítve az eladott művek katalóguscéduláit is.⁵⁸

E példák, ha nem mentik is Millert, mindenesetre érthetőbbé teszik visszaéléseit. S még azt is valószínűnek kell tartanunk, hogy eljárását legalább önmaga előtt sikerült megindokolnia. Az elidegenített könyveket feltehetőleg sajátjának tekintette a Múzeumnak általa ajándékozott könyvek és kéziratok ellenértékéeként; s minthogy csereügyleteibe kezdetben bizonyára saját, eredeti magánkönyvtárát is bevonta — hogy ez mekkora volt, arra nincsenek adataink — a végeredményben nála levő könyvek tulajdonjogát végül már nem lehetett képes megállapítani. Védekezése — kezdetben idézett levelében és sírfeliratában — úgy gondoljuk, jóhiszemű volt.

Nem állíthatjuk azt, hogy teljes világosságot sikerült derítenünk Miller ügyének minden részletére, vagy hogy eljárása valamennyi indítékát megtaláltuk volna. Sok terhelő körülmény látszik azonban világosan. A duplumok elcserélését még csak szabálytalanságnak, az ala-

pító iránti kegyeletlenségnek tekinthetjük; — ettől eltekintve, ez a csere végeredményében gazdagíthatta a könyvtárat. A hiányok már arra valának, hogy *Miller* akciói a duplumokon túl, az egyetlen példányokra is kiterjedtek, — amit az sem menthet, hogy más könyveket szerzett érték cserébe. S végül az a körülmény is kétségtelennek látszik, hogy a könyvek egy részét elidegenítette, eladta, — ha talán jóhízeműen is, s nem olyan nagy mértékben, mint kortársai hitték. E súlyos vádak mellett nem kevés az sem, ami mentségére szolgálhat: a Múzeum szolgálatában eltöltött két munkás évtized, s a könyvek elvakult, helytelen szeretete, melyet végül — úgy látszik — a körülmények fordítottak fonákjára. Az utókor nem hozhat ítéletet úgy, hogy ezeket a mentőkörülményeket ne vegye tekintetbe.

Jegyzetek.

1. Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK. Kt.) Levelestár.
2. OSZK. Kt. Levelestár. 1820. nov. 15.
3. *Kollányi* Ferenc: Két nem teljesen kész fejezet az Országos Széchényi Könyvtár történetéből. OSZK. Kt. Fol. Hung. 1867. (A továbbiakban: *Kollányi*, Fol. Hung. 1867.) 1., 9—10., 13. f. *Kollányi* könyvtártörténetének tervbevett második kötetéből mindössze két fejezet készült el, a második fejezetet *Kollányi* halála után, a harmincas években folytatták, de így is befejezetlen maradt. A kézirat nagyjából az 1821—1825. évek történetét tárgyalja, részben az azóta elpusztult múzeumi igazgatósági irattör alapján. Nem látszik lehetetlennek, hogy a munka folytatását a most tárgyalásra kerülő kényes témától való idegenkedés gátolta.
4. *Kollányi* Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára*. I. k. Bp. 1905. 401—422., 424—425., 433—436., 441—442. l.
5. *Kollányi*, i. m. 441—444. l.
6. Orsz. Levéltár, Archivum Regnicolare. József nádor levéltára, Acta Musei Nationalis (a továbbiakban: AMN.) 1821. 402.
7. OSZK. Irattár (a továbbiakban: It.) 1821.
8. A nádor még 1845-ben is rábukkan *Ivanics* fia könyvkereskedésében egy „régí képes könyv”-re, melyben az OSZK pecsétjének kivakart nyomai látszódnak. Ekkor elrendeli, hogy *Kubinyi* Ágoston — az akkori igazgató — hallgassa ki a könyvárust, hogyan jutott a könyv birtokába, „figyelmezve a Müller [!] igazgatása alatt közbejött, s fenn címzett Uraságod előtt esmértes körülményekre is.” A kihallgatás eredményéről nincsen tudomásunk. (OSZK. It. 1845. dec. 25.)
9. A jegyzék végén *Ivanics* panaszkodik, hogy a csere során *Miller* 2 arannyal és 80 papír forinttal rövidítette meg.
10. Ez a „Protocollum patriophilorum, quorum studio, munificentia et generositate Museum Nationale Hungaricum consurrexit, ... erectum, auctum, et locupletatum est ab anno 1803.”, melyet a továbbiakban még felhasználunk. (OSZK. Kt. Fol. Lat. 71.)
11. A felterjesztés fogalmazványa: OSZK. It. 1821. jún. 10.
12. AMN. 1821. 702.
13. *Horvát* e nyilatkozatait 1843. évi, *Kubinyi*hoz intézett emlékiratából vettük. Megj. Magy. Könyvszle. 1887. 227., 233. l.

14. AMN. 1825. 8.
15. AMN. 1821. 702.
16. AMN. 1821. 491, 925, 1220; 1822. 449, 1201.
17. *Kollányi*, Fol. Hung. 1867. 1—2., 9—10., 13. f. A gyertyákra vonatkozó adatokat, melyeknek *Miller* megítélésében némi szerepük lehet, *Kollányi* — részben a múzeumi igazgatósági irattár alapján — a következőkben ismerteti: *Mayer* Ferenc pesti kereskedő 1821. szept. 1-én kéri a nádort, hogy a Múzeumnak 1819—1820-ban szállított viaszgyertyák árának — 475 forintnak — kifizetését rendelje el. 1813 óta szállít gyertyákat, s ezek árát mindig *Millertől* vette fel. Minthogy a Múzeum számadásaiban ez a tétel nem szerepel, a nádor jelentést kér *Millertől*. *Miller* előadja, hogy 1807—1819 között mindig *Széchenyi* Ferenc fizette ki a gyertyák árát. A különféle katalógusok és múzeumi kiadványok elkészítésén 12 évig fáradozott, s ennek fejében alig kapott egyebet viasznál, hogy éjjelenként is dolgozhassék. 1819-ben — amikor *Uri* János életrajzának megírásával bízta meg őt a gróf — egy arany szelencét kapott tőle, s ekkor ő nem tartotta illőnek, hogy viaszt is kérjen. *Mayer* tévedett, amikor a nádornál alkalmatlankodott, de minthogy most nincs elég pénze, kéri, hogy a pénztár fizesse ki a gyertyák árát, amit ő majd részletekben visszatérít. Látása olyan gyenge, hogy fagygyertya mellett nem tud dolgozni. A nádor nem hajlandó előlegezni az összeget, s felszólítja *Millert*, hogy amint teheti, fizesse ki tartozását.
18. AMN. 1821—1823. A főbb iratokat ismerteti *Kollányi*, Fol. Hung. 1867. 21—25., 27—30. f.
19. *Miller Horváthoz*, 1821. dec. 21. és 1822. dec. 27. (OSZK. Kt. Levelestár), és AMN. 1823. 385.
20. Közli *Kollányi*, Fol. Hung. 1867. 32. f.
21. AMN. 1823. 1080.
22. AMN. 1823. 1093, 1103, 1171, 1187., 1824. 32., 1826. 271.
23. A *Miller* lakásán talált iratanyag rendezése során keletkezett aktatömegben található, a nádorhoz felküldött kis csomag irat némi fényt vet *Miller*nek a soproni könyvtár duplumainak eladásakor használt módszerére. *Eggenberger* pesti könyvkereskedő feljegyzései ezek 1819—1821-ből, jegyzékek, melyekben bizonyos könyveket kér *Millertől*, megjelölve az árat is, melyet fizetni hajlandó értük, *Miller* második, harmadik „katalógusára” hivatkozva, — úgy látszik, *Miller* jegyzékeket készített a vételre kínált könyvekből. Egy alkalommal *Eggenberger* — jegyzékkel — visszaküld 20—30 könyvet, melyeket nem sikerült eladnia. A jegyzékben szereplő könyvek úgyszólván valamennyien megtalálhatók a soproni könyvtár átvételekor készült katalógusban (OSZK. Kt. Fol. Lat. 51.), de bizonyos az, hogy a vételre kínált könyvek egy része — köztük ősnymtatványok — nem lehetett duplum. (AMN. 1826. 271. E. melléklet.)
24. AMN. 1825. 678.
25. AMN. 1827. 534.
26. Vö. Magyar Könyvszle. 1887. 233. l. *Horvát* id. emlékiratát.
27. *Jacobus Ferdinandus Miller*: Opera omnia varii argumenti. OSZK. Kt. Quart. Lat. 63. XVII. k. 121—122. f. *Széchenyi* hungarika-könyvtárának — még mint magángyűjteménynek — első nyomtatott katalógusa 1799-ben jelent meg, az 1807-ig beérkezett gyarapodás címanyaga pedig az 1803-ban és 1807-ben kibocsátott Supplementum-kötetekben. A pótkötetek elvben mind a *Széchenyi*-féle, mind a máshonnan beérkezett gyarapodást tartalmazzák. A Protocollum... c. gyarapodásjegyzékkel való összevetésből azonban kiderül, hogy a katalóguskötetek — legalábbis a nem *Széchenyi*-féle gyarapodás tekintetében — igen hiányosak.
28. Museum Nationale Hungaricum. 1815. 9. l.

29. A gyarapodás megállapításához a nyomtatott katalógusköteteken kívül az OSZK. Irattárában és a Széchényi-család levéltárában — valószínűleg nem teljes számban — fennmaradt jegyzékeket, és a Miller által vezetett Protocollum patriophilorum (OSZK. Kt. Fol. Lat. 71.) c. naplót vettük alapul. A kéziratok gyarapodásának adatai szintén nem egyértelműek. Az 1815-ben 3 kötetben megjelent, Miller által készített kéziratkatalógus 1165 tétel leírását tartalmazza 1338 kötetben. Ez a katalógus — Miller állítása szerint — csak Széchényi gyűjteményének és későbbi adományainak anyagát tartalmazza. Miller 1811-es adata szerint a kéziratok teljes száma 2001 darab, amiből 730 az eredeti Széchényi-féle gyűjtemény, 87 az Eder-, 67 a Szirmay-, 10 a Tertina-gyűjtemény kéziratának száma, és 1107 a vegyes eredetű kézirat. Az 1815. évi adat szerint a kéziratok száma 21210 darab, ami nyilván sajtóhiba 2121 helyett. A Protocolum 1810 és 1814 között 311 darab kézirat beérkezését tartja nyilván.
30. OSZK. Kt. Fol. Lat. 24. 1—17. f.
31. A Petrik-féle bibliográfia segítségével végzett kontroll szerint a vizsgált művek egy hetede nem volt meg a XIX. sz. végén az OSZK-ban — ezek egy része azóta nyilvánvalóan beérkezett, — a Széchényi-katalógusban szereplő külföldön megjelent műveket az OSZK mai katalógusával vetve egybe, a vizsgált munkák egy ötöde hiányzott. Az OSZK aprónyomtatvány-gyűjteményére nem lehattünk tekintettel. A vizsgált régi magyar nyomtatványok viszont teljes számban megvannak. A hiányzó művek egy része természetesen az elmúlt 140 év alatt később is eltűnhetett; a régi, olykor pontatlan címfelvételek összevetése is jelent bizonyos hibaforrást. Ahhoz, hogy pontosan megállapíthassuk, mi hiányzik a Széchényi katalógusaiban szereplő művekből, 10 000-nél több könyvet és aprónyomtatványt kellene kézbevenni, melyek részben numerus currens szerint átdolgozva, elszörtan nyertek elhelyezést. Az átdolgozás során ugyanis a régi katalóguscédulákat — melyek a provenienciára vonatkozó adatokat is tartalmazták — megsemmisítik; az új katalóguscédulák a pecsétek különféle válfajait természetesen nem tüntetik fel, csak az exlibrist, ez pedig a Széchényi-gyűjtemény kötetekben csak elenyésző számban található.
32. Pl.: Gall. 711 n., A. lat. 536., A. lat. 2878., A. lat. 2988., A. graec. 1915. (Rövidség kedvéért mindenütt csak a könyvek 1957-ben — a cikk írásának időpontjában érvényes — jelzeteire hivatkozunk.)
33. Pl.: A. lat. 573., A. graec. 1577.
34. Pl.: Med.g. 333., Ph. pr. 854.
35. Pl.: Med.g. 333., Ph. pr. 854., 600, 822.
36. Pl.: Gall. 711 n., A. graec. 1915., Geo. 711., Biogr. 497., 298, 622.
37. Pl.: Austr. 1572 h., L. sem. 503., Germ. 5118 d., Eur. 958 m.
38. A. lat. 728., 600, 828.
39. Pl.: A. lat. 573., 600,822. — Miller eljárására világítanak rá a következők is: találtunk két művet, melyek szerepelnek Széchényi soproni könyveinek katalógusában, s ugyanakkor a Miller által cserélt művek jegyzékében is. Az OSZK. e művekből valóban 2—2 példánnyal rendelkezik. Joh. Jac. Schmauss államtudományi munkájának egyik példányában Széchényi-pecsét és exlibris van, a másikban múzeumi pecsét, — amint ez a valóságos provenienciának meg is felel. Nicolaus Reusner: *Symbola imperatorum* c. műve egyik példányában viszont Miller exlibrise szerepel, felette múzeumi pecséttel — ez nyilván a cserélt példány. A másik példány Sándor Móric könyvtárából került az OSZK-ba a XIX. század második felében. Nem lehetetlen, hogy itt Miller által eladott, a könyvtárba kerülő úton visszaérkezett könyvvel van dolgunk, — mint a másik két, már említett, Sándor Móric tulajdonából származó könyv esetében is. (A jelzetek: J. publ. E. 950 b. és J. publ. E. 950 c.; ill. 271,642 és H. ant. 244.)

40. *Miller életére: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* VIII. k. Bp. 1902. 1415—1423. h. Könyvtári működésére: *Kollányi, i.m.*
41. *Csaplár Benedek: Révai Miklós élete.* Bp. 1883. II. k. 336. l.
42. *Horvát Mindennapi-jának megfelelő részlete közölve: V. Windisch Éva: Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből.* Magy. Könyvszle. 1957. 146. l.
43. A nádor végül azzal inti le *Millert*: a hiba benne van, mivel vagy akkor tévedett, amikor ezeket a személyeket különleges érdemeik hangoztatásával alkalmaztatásra ajánlotta, vagy most, amikor restséggel vádolja őket. Ha pedig e személyek az ő igazgatósága alatt veszítették el munkakedvüket: neki kell ezt helyreállítania. (AMN. 1818. 441.)
44. *Miller* törekvése, hogy a *Széchenyi*ektől a könyvtárőr jelölésének jogát elvonja, tulajdonképpen a fejlődés érdekében állott; ez azonban nem menti *Széchenyi*-vel szemben tanúsított magatartását. Minderre ld.: *Kollányi, i.m.* 139, 269—276, 278—285, 353—353. l.
45. *Kollányi, i. m.* 326—328, 379—386. l.
46. *Kollányi, i. m.* 195, 241, 259—263, 326—328. l.
47. Magy. Könyvszle. 1887. 233. l.
48. Orsz. Levéltár. Archivum Regnicolare. Rationes Fundi Musei Nationalis.
49. AMN. 1821. 702.
50. *Miller* özvegye egy végrendelet töredékes szövegét adja át *Stoffer* nádori titkárnak, aki azzal juttatja el a nádorhoz, hogy bár hivatalos jelentősége nincs, mégis világot vet az elhunyt szándékára. A nádor elutasítja az öngazolásnak ezt a furcsa formáját — nagyon valószínűnek tartjuk ugyanis, hogy ez *Miller* magánkönyvtárának az OSZK-ra hagyományozását tartalmazta, s azért maradt félben, mert *Miller* a könyvek egy részét eladván, a maradék csekély könyv hagyományozásának nem lett volna értelme — s azzal küldi vissza az írást („dictum scriptum, cujus notitiam capere nolo”), hogy nem kíván róla tudomást venni. (AMN. 1823. 1103.)
51. *Kollányi, i. m.* 297—298. l.
52. Pl.: Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, 1813. 613. l.
53. OSZK. Kt. Quart. Lat. 18. 21. f.
54. Érdekes ebből a szempontból a következő apróság: Az *Acta Musei* II. kötetében (OSZK. Kt. Quart. Lat. 18. 21. f.) *Miller* az 1813. évnél megjegyzi, hogy *Ivanics* 147 munkát, melyek a gyűjteményből hiányoztak „erga duplicata Bibliothecae cessit”. Ezt a sort *Miller* utóbb írta rá egy más, kivakart szövegre. A lábjegyzet a kéziratban a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung említett lapjára hivatkozik, ahol azonban *Ivanics* mint ajándékozó szerepel.
55. AMN. 1823. 1093.
56. Felsorolva *Bücherdiebstahl* címszó alatt a *Lexikon des gesamten Buchwesens* (Leipzig 1935.) I. kötetében, 296. l.
57. *Albert Cim: Amateurs et voleurs de livres.* Paris 1903. 65—66. l.
58. *Cim, A., i. m.* 94—98. l.

Les dernières années de Jacob Ferdinand Miller directeur du Musée National Hongrois et de la Bibliothèque Nationale Széchényi

EVA V. WINDISCH

François *Széchényi* ayant fondé en 1802 la bibliothèque nationale hongroise — aujourd'hui Bibliothèque Nationale Széchényi — il chargea de sa direction un érudit: Jacob Ferdinand *Miller*, professeur d'académie de droit en province qui avait quelque pratique dans les travaux de bibliothécaire. *Miller* remplit sa charge avec zèle et enthousiasme, si bien que, quand la bibliothèque s'affilia au Musée National Hongrois, il obtint le poste de directeur de la nouvelle institution. La direction de la bibliothèque fut confiée à un jeune historien, István *Horvát* qui joua plus tard un rôle important dans la vie scientifique hongroise.

Il est probable que *Miller*, en sa qualité de Directeur du Musée National, continua d'exercer une influence considérable sur les affaires de la bibliothèque. L'autorité supérieur du Musée fut l'archiduc *Joseph de Habsbourg*, palatin de Hongrie. Ce fut seulement dans les dernières années de la vie de *Miller* que l'on apprit qu'il n'était pas digne de la confiance qu'on lui témoigna. L'article présent expose les détails d'une sanction disciplinaire pour indécatesse en 1820—1823, et tâche de résoudre, à l'aide des données disponibles, la question de culpabilité de *Miller*, laissée en suspens il y a 140 ans.

Pour apporter des lumières sur cette affaire, il fallait compiler le dossier s'y rapportant, d'étudier les catalogues, les mémoriaux et les listes d'acquisition, ainsi que les fonds de la bibliothèque. De tout ceci, on peut constater les suivants:

Il est incontestable que le directeur *Miller* avait procédé à des échanges clandestins des doubles et même des exemplaires uniques de la bibliothèque et qu'un libraire de Pest fut son partenaire d'échange. C'était en premier lieu la collection *Széchényi* qu'il avait mutilée en effaçant par des moyens différents la côte de provenance des pièces. Nous ne disposons pas de données précises sur l'extension de ces échanges, mais il est certain qu'un tiers de la collection *Széchényi* manque aujourd'hui dans la bibliothèque. Ce fait ne peut être pourtant imputé exclusivement aux manipulations de *Miller*. Les chiffres même concernant le fonds d'alors de la bibliothèque ne nous servent pas de repère sûr. Bien que dans les indications données de temps en temps par *Miller*, ces chiffres soient en général beaucoup plus petits que ceux que nous connaissons d'autres sources, cela peut être expliqué par l'omission éventuelle des petits imprimés; en outre, on peut supposer que *Miller* ait considéré les recueils factices comme un seul ouvrage. Toutefois, bien qu'il ait placé une part des oeuvres échangées dans la bibliothèque, l'équilibre ne semble pas avoir été satisfaisant et une autre partie des livres acquis par voie d'échange passèrent probablement à la bibliothèque privée de *Miller*. Vers la fin de sa vie, ayant des ennuis d'argent, il dut les vendre.

Afin d'éclairer l'affaire et pour constater les manques, le palatin *Joseph* ordonna d'établir l'inventaire du matériel. *Miller* mourut avant que ces travaux dans la bibliothèque comportant alors 25,000 ouvrages eussent été terminés. La révision de sa bibliothèque privée n'a pas abouti non plus à un résultat suffisant.

En examinant les motifs de la procédure de *Miller*, nous devons signaler qu'au cours des années le directeur témoignait de l'hostilité à Ferenc *Széchényi*, fondateur de la bibliothèque, et commença, pour ainsi dire, se considérer comme le créateur véritable de la bibliothèque. Cette attitude doit avoir été le mobile de ses échanges arbitraires qu'il entreprit originairement, sans doute, dans l'intérêt de la bibliothèque. Il fut stimulé dans ses actions par sa bibliomanie pour laquelle

sa biographie offre quelques preuves. Ce fut cette passion qui le poussa à acquérir par tous les moyens les livres qui l'intéressaient, mais qui étaient inaccessibles à cause de l'exiguïté des ressources de la bibliothèque. Il a perdu le sens des limites entre sa propre bibliothèque et la Bibliothèque Széchényi. Ce furent enfin ses ennuis d'argent qui l'ont amené à vendre une part des ouvrages échangés originellement en faveur de la bibliothèque.

Au bout de compte, malgré les faits à sa charge, il ne faut pas oublier ses intentions visant à avantager la bibliothèque et ses mérites d'avoir organisé et dirigé d'abord une jeune bibliothèque, puis le Musée National.